

Богучарова Олена

докторка психологічних наук, професорка,
Луганський навчально-науковий інститут імені Е.О. Дідоренка,
Донецький державний університет внутрішніх справ,
м. Івано-Франківськ, Україна

bogucharova_o@i.ua

**МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ СУДОВИХ ЕКСПЕРТІВ
(ПСИХОЛОГІВ І СПЕЦІАЛІСТІВ-КРИМІНАЛІСТІВ)
ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ЗАСТОСУВАННЯ
СКЛАДНИХ СУДОВО-ЕКСПЕРТНИХ ТЕХНОЛОГІЙ**

Анотація. У статті розглядаються методи та підходи формування базових експертологічних компетентностей майбутніх поліцейських-криміналістів, судових експертів-психологів, юристів-правознавців у процесі професійної підготовки у вищій школі Міністерства внутрішніх справ України з специфічними умовами навчання. Визначено експертологічні та криміналістичні системи поліцейської та судово-психологічної освіти. Продемонстровано роль спеціально створених умов для проведення практичних занять з судово-експертних технологій (юридична клініка, криміналістична лабораторія, криміналістичний полігон, навчально-тренінгова лабораторія тощо). Наголошено на складності вирішення проблем експертної дидактики та криміналістичної освіти в правничій сфері.

Ключові слова: експертна дидактика, експертологічні компетентності, профільна освіта з криміналістики, судова психологія, суб'єкт експертологічного дослідження.

***Annotation.** The article deals with the methods, approaches of forming the basic forensic sciences' competencies of future forensic police officers, forensic psychologists, lawyers in the process of professional training in a Ministry of Internal Affairs' high schools with specific study conditions. Expertise and forensic systems of police criminalistic education are defined. The paper also demonstrates the role of specially created conditions for conducting high schools' forensic technologies' practical lessons (legal clinic, criminalistic laboratory, forensic training ground, training-laboratory, etc.). The difficulty of solving the problems of expertise didactics and high schools criminalistic' education in the field of law is emphasized.*

***Key words:** expertise didactics, forensic expertise competencies, forensic psychology, special criminalistic education, subject of forensic sciences' research*

Вступ. Динамічний розвиток науки і техніки, запровадження глобальних телекомунікаційних й інноваційних інформаційних технологій за останнє півсторіччя підтвердили значущість кримінологічної, криміналістичної, експертологічної, контррозвідувальної інформації та підвищили роль суб'єктів проведення криміналістичних та судово-психологічних досліджень як суттєвої сторони правового суспільного життя. Саме такого характеру інформація перетворюється в найвпливовіший чинник правового становлення будь-якої держави, де панує верховенство справедливості. Звідти у світлі реалізації лінії побудови правового суспільства безперечно потрібний перегляд традиційних підходів не лише щодо створення, систематизації, передачі й використання інформаційних ресурсів в галузі правничої, судово-психологічної, судово-експертологічної науки, а й в експертно-правничій, криміналістичній та судово-психологічній освіті, яка готує спеціалістів – суб'єктів експертних досліджень. Тож системні реформи кримінального процесуального законодавства, органів правопорядку, судово-експертної діяльності, що розпочаті в Україні у ХХІ ст., та які попри тяжкі обставини російсько-української війни продовжуються, спрямовані перш за все на зміну підходів до захисту прав, свобод та інтересів людини в правозастосовній діяльності. Ті ж

самі системні реформи є ефективним засобом покращення ситуації у сфері поліцейської й правової освіти та навчання майбутніх правознавців – суб'єктів доекспертних та експертних різних криміналістичних досліджень. Оскільки запровадження в судово-експертну практику новітніх інформаційних ресурсів, складних інноваційних технологій безпосередньо впливає на процеси навчання, сферу підготовки експертів, правників-юристів як суб'єктів доказування в кримінальному та цивільному судочинстві.

Вищезазначене вказує на важливість підготовки слідчих, криміналістів, поліцейських, а також судових психологів, експертів-психологів і експертів-правників нової формації та підкреслює актуальність пошуку оптимальних форм викладання у закладах вищої освіти (ЗВО) з специфічними умовами навчання, погоджених із сучасною концепцією вищої правничої освіти в Україні.

Мета статті – розкрити форми та шляхи формування базових експертологічних компетентностей майбутніх поліцейських-криміналістів, судових експертів-психологів у процесі професійної підготовки, а також провести огляд методичних засад існуючих освітніх інноваційних технологій у ЗВО з специфічними умовами навчання системи МВС України.

Результати дослідження. Засвоєння й опанування базових компетентностей криміналістики, судової експертології та кримінальної й судової психології є обов'язковою умовою формування високого професіоналізму сучасного фахівця – слідчого, інспектора-криміналіста, судового експерта-психолога. Тому в ЗВО системи МВС України підготовка таких кадрів вкрай актуальна, а викладанню відповідних навчальних дисциплін має бути відведено особливе місце.

Процес підготовки експертів-криміналістів (судових експертів-психологів) та спеціалістів-криміналістів складний, організаційно і технічно дороговартісний та пов'язаний із специфічністю даної спеціальності, її комплексною природно-гуманітарною основою, її світоглядним рівнем, який має забезпечити формування в спеціалістів стійкої системи цінностей, сприяти

розвитку необхідних експертологічних професійних якостей та комплексної експертологічної компетентності, що відповідають професійному етикетові діяльності суб'єктів криміналістичних та судово-психологічних досліджень.

На сьогоднішній день формування експерта-криміналіста потребує врахування як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників.

Серед об'єктивних чинників – значно активізувався інституційний зміст експертології, оскільки виконання службових операцій майбутніми експертами напряму пов'язується з соціальною реальністю протидії кримінальним явищам. У цій реальності все більш помітним стає неухильне зростання кривої кримінальних правопорушень, скоєних складними і витонченими способами, наявні суттєві зрушення в способах скоєння злочинів – правопорушники у механізмах злочинної діяльності повсюдно застосовують комп'ютерну техніку, сучасні телекомунікаційні засоби, системи електронних платежів, мають значний фінансовий ресурс. До того ж у XXI ст. відбуваються кардинальні зміни менталітету людини. Звідти службова діяльність (праця експерта) все більше набуває прикладного технологічного характеру. Вона все більше залежатиме не від суто абстрактного теоретичного змісту профільне формуючих дисциплін, а й від механізмів професійної самоорганізації особистості фахівця на практиці в загальному процесі формування базових експертологічних компетентностей.

Тому принциповим стає використання суб'єктами доказування правових аргументів у тих чи інших кримінальних провадженнях. Тобто презумпція невинуватості особи стає всезагальною, а визнання злочинцем своєї провини має бути доведено об'єктивно і переконливо. У правозастосовній діяльності це означає – розширення сфери використання об'єктивних методів, технологій проведення криміналістичного дослідження. Тим більше, що йде постійне вдосконалення науково-технічних засобів. Тоді й в освітній практиці об'єктивні потреби інноваційного розвитку існуючих криміналістичних засобів та методів, за допомогою яких можливо встановлювати особу злочинця за різними слідами та слідовими комплексами, повинні перетворюватися на важливу передумову

вдосконалення підготовки здобувачів вищої освіти за спеціальністю 081 «Право» освітнього ступеня «бакалавр».

Недарма найважливішою умовою подальшого інноваційного розвитку країни становить створення найсучаснішого інформаційного освітнього середовища, зорієнтованого на гармонізацію національних і міжнародних стандартів вищої правничої, експертологічної і експертно-психологічної освіти, що має сприяти правовому розвитку та фундаменталізації правничої криміналістичної освіти в Україні. Відомо, що під час підготовки поліцейських в іноземних державах обов'язково враховується напрям підготовки фахівця, відповідно до кваліфікаційних і функціональних обов'язків посади, яку здобувач отримує в майбутньому [1]. Окрім всього, у профільному навчанні судових експертів головна увага має бути зосереджена, з одного боку, на їх техніко-технологічних компетентностях, а з іншого, навколо зміни цінностей, мотивів їхньої діяльності, зростанні їхньої особистісної суб'єктності. Як наслідок, потрібно комплексно формувати профільну експертологічну компетентність у вигляді навчальної – опанування методиками щодо розслідування та кваліфікації злочинів, а поряд з тим комунікативної, інформаційної й криміналістичної з засвоєнням основ комунікативістики по стратегіям проведення допитів і складання протоколів, технологій збору зразків, об'єктів для експертизи. Доповнюють ці види компетентностей соціальна та етична – перша відзначається через прояв мотивів соціального фокусу, друга – емпатію, гуманне ставлення, культуру спілкування.

У криміналістичній підготовці у ЗВО МВС України важливу роль відіграють криміналістика і судова експертологія як базові юридичні дисципліни та методології, що виступають фундаментом професійних знань. Серед юридичних дисциплін вони є найбільш активними провідниками як природничих, технічних досягнень, так і гуманітарних людинознавчих знань і методів у практику боротьби з злочинністю. Ці науки інтегративні, комплексні та зумовлюють постійну потребу в системному аналізі здобутків різних галузей науки, техніки й гуманітарної людинознавчої парадигми з подальшим синтезом

їх результатів у задоволенні широкого кола потреб кримінального судочинства й запровадженні їх здобутків в освітню професійну практику підготовки спеціалістів-криміналістів.

Власне криміналістика сьогодні вийшла за межі теорії поліцейської діяльності, і саме тому перед нею постало питання трансформації в прикладному аспекті. Криміналістика має перетворитися в науку методологічного та техніко-технологічного рівня, що досліджує правозастосовну діяльність в її загальному масштабі. Звідти очевидно криміналістику потрібно розглядати у нерозривному зв'язку із загальною методологією права, теорією судових доказів і судовою експертологією, методологією та практикою експертизи, технологіями експертної діяльності. Звісно, тим самим, напрацьовуються засади єдиного підходу до кваліфікаційних вимог та умов роботи інспекторів-криміналістів та судових експертів Експертної служби поліції.

У свою чергу, визначаючи тенденції розвитку судової експертизи, підкреслимо, що важливими її завданнями є розроблення концептуальної моделі структури загальної теорії судової експертизи, уточнення і доповнення окремих парціальних вчень судової експертології [3]. Звідти є потреба вжиття дієвих заходів щодо покращення стану технічного оснащення та практичних можливостей вітчизняних судових експертів у галузі криміналістичного дослідження зброї, слідів і обставин її використання, криміналістичної вибухотехніки, криміналістичного дослідження наркотичних і сильнодіючих речовин, криміналістичного дослідження цифрових носіїв інформації, а головне – створення методичної бази дослідження об'єктів злочинної діяльності та особи злочинця. Це у тому числі, складання портретів і профілів особи злочинця або «жертви», що потребують апробації зарубіжних методик та впровадження оновлених традиційних вітчизняних методик.

Розглядаючи проблеми експертної дидактики, що реалізується у ЗВО МВС, варто зазначити, що, попри деякі особливості ці проблеми відомі.

У криміналістичній підготовці перш за все відображається відсутність єдиних підходів, алгоритмів, процедур проведення експертиз, що, як правило, призводить до неоднозначності, суперечливості експертних висновків. Окрім всього, наявність великого числа експертів-учасників судових процесів, які підпорядковуються різним відомствам і установам, різним організаціям, численним закладам з різними формами власності, та відсутність єдиного технологічного процесу від моменту пошуку об'єкта або суб'єкта до завершення експертизи зовсім не сприяє експертно-судовій практиці. У будь-якому випадку таке контраверсійне розмаїття висуває завдання координації, уніфікації криміналістичної підготовки в освітньому процесі в галузі експертології. Методологічна та технологічна інтеграція є обов'язком експертної спільноти, ураховуючи складнощі сучасного кримінального та цивільного процесу. Відсутність єдиного підходу до роботи поліцейських – судових експертів значно знижує ефективність експертиз, що призводить до втрат доказів або визнання їх недопустимими, неналежними або спотвореними. У підсумку доказати протиправну діяльність осіб, які вчиняють тяжкі та особливо тяжкі злочини, неможливо, а судові справи «розсипаються». Так, 55% відбитків пальців і долоней рук, направлених на дактилоскопічну експертизу, виявляються непридатними для ідентифікації. Оскільки більше половини слідів, вилучених у процесі огляду місця події та інших невербальних слідчих (розшукових) дій, знищені, зіпсовані чи спотворені стороною обвинувачення під час проведення доекспертних підвидів техніко-криміналістичних досліджень [2, с. 145]. Ураховуючи цей факт, експертні служби зобов'язані привести до єдиного знаменника свою методичну базу, бо дослідження та експертні висновки стають принциповим правовим аргументом в єдиному судочинстві. І навіть якщо завдання створення єдиних методичної бази та науково-педагогічного складу експертів здається сьогодні не на часі, проте, інтеграція в сфері експертного навчання і формування прийнятної для всіх методичної і технологічної процедурної бази експертизи в будь-якому випадку є невідворотною.

Оскільки експертологічна, так само, як і криміналістична освіта – це інтегрована відповідно до соціальних функцій і структурована адекватно параметрам моделей спеціалістів система навчання оперуванню методами й засобами криміналістики та експертології, зокрема і судової психології (Forensic sciences) в практичній діяльності, тому прищеплення вмінь і навичок курсантам і слухачам необхідних для їх застосування формуються як орієнтування в профільному освітньому просторі та експертологічному середовищі.

Ось чому навчальний процес в галузі криміналістики, експертології і судової психології повинен:

- імітувати те середовище, в якому працюватимуть майбутні випускники;
- засновуватися на симуляційних освітніх технологіях і практиках – ігри, вправи, тренінги;
- забезпечувати формування у курсантів навичок вирішувати практичні завдання завдяки «кейс-стаді», квест-технік з опертям на сучасні хмарні технології (Cloud computing), які забезпечують доступ до навчальних матеріалів протягом всього часу;
- використовувати, якщо йдеться про дистанційну базову вищу експертологічну освіту, екстериторіальну навчальну взаємодію учасників освітнього процесу через систему відеоконференцій за програмами bigbluebutton або освітніх порталів TIMS, ZOOM (розробки Луганського навчально-наукового інституту ім. Е.О.Дідоренка у форматі: аудіо-, відео-, телеконференцій, чат-, веб-занять).

У цьому напрямку суттєвим додатком до методологічного оновлення навчального процесу підготовки криміналістів і експертів є діяльність криміналістичних лабораторій та юридичних клінік у ЗВО як його структурних підрозділів, що мають на меті керівництво науково дослідницькою і навчально-методичною діяльністю курсантів/студентів – майбутніх експертів.

Створення подібних лабораторій як інноваційної технології освіти у вищій школі тісно пов'язане з діяльністю сучасно обладнаних фото- і експертних

лабораторій, комп'ютерних залів і криміналістичних полігонів. Заняття з криміналістики повинні проводитися, а завдання відпрацьовуватися в комп'ютерних класах. Тоді в процесі навчання з'являються перспективи засвоєння таких технік, як судова фотографія, дактилоскопія, ідентифікація людини за ознаками зовнішності, судова балістика, трасологія.

Україні затребуваними мають стати тренінг-лабораторії, завдяки яким підготовка фахівців для експертно-криміналістичних підрозділів наповнюється навчальними матеріалами певної специфіки. У цих тренінг-лабораторіях курсанти і слухачі знайомляться з особливостями організації та здійснення оперативно-розшукової, інформаційно-пошукової та аналітичної роботи в підрозділах кримінальної поліції, які запроваджуються за допомогою технологій ILP (англ. Intelligence Led Policing, поліцейська діяльність керована аналітикою) та OSINT (англ. – Open Source INTelligence, розвідка на основі відкритих джерел інформації)..

Висновки. Отже, рішення проблем методичного запровадження інноваційних технологій бачиться на шляху інтеграційних процесів в освітній сфері та експертологічній практиці, в якій формуються експерти як суб'єкти криміналістичних досліджень та суб'єкти доказування в кримінальному та цивільному судочинстві.

Інтеграційний комплексний підхід зі своєю методологією, що приходить на зміну методології системного аналізу, реалізує досягнення природничих, технічних наук і гуманітарної парадигми у формах співорганізації розмаїття наукових поглядів і точок зору у просторі міждисциплінарної взаємодії криміналістики, судово психологічної експертології інших галузей знань і будується на методологічних засадах єдиного технологічного підходу експертної дидактики. Ці галузі науки не тільки надають теоретичні знання та формують практичні вміння й навички, а ще й привчають мислити критично, аналітично, посилюють спостережливість, фахову комунікативність, накреслюють освітні орієнтири розвитку базових

експертологічних компетентностей майбутніх слідчих, криміналістів, судових психологів у процесі їх професійної підготовки.

У практичній площині найбільш вагомими стають проблеми вдосконалення та впровадження новітніх науково-технічних засобів і методів у практику протидії злочинності.

Список використаних джерел

1. Гаспарян С.Г. Напрями застосування в Україні зарубіжного досвіду кадрового забезпечення судово-експертних установ. Архів кримінології та судових наук. 2020. № 1. С. 129 - 138.

2. Лозова С.М., Лозовий А.О. Проблемні питання взаємодії між підрозділами експертної служби МВС України та Національної поліції України. Сучасні напрями розвитку судової експертизи та криміналістики: тези наук.-практ. конф. (присв.а пам'яті засл. проф. М.С. Бокаріуса). 20 грудня 2016 р., Харків. Х.: ХНУВС. 2016. С. 143 - 147.

3. Сімакова-Єфремян Е.Б. Комплексні судово-експертні дослідження: теорія та практика: моногр. Харків: Право, 2016. 456 с.